

14. Указ Екатерины II, данный Екатеринославскому, Вознесенскому и Таврическому губернатору графу Зубову «Об устройении селения единовѣрных народов в городе Одессе и окрестностях онога», 19 апреля 1795 г. // Полное собрание законов Российской империи I. — 1830. — Т. 23, № 17 320. — С. 686—688.
15. Штат причтам, состоящих при городских церквах Херсонской епархии // Херсонские епархиальные ведомости. — 1861. — № 10.

Надія Герасимчук

**НАЦІОНАЛЬНА ПРОБЛЕМАТИКА ФЕЙЛЕТОНІВ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ ст.
(За матеріалами київських газет)**

Розглянуто національну проблематику як одну з провідних у фейлетонах київської преси на прикладі газет «Заря», «Громадська Думка» / «Рада».

Ключові слова: газета, фейлетон, національний, український, іронія, сатира.

Рассмотрено национальную проблематику как одну из главных в фельетонах киевской прессы на примере газет «Заря», «Громадська Думка» / «Рада».

Ключевые слова: газета, фельетон, национальный, украинский, ирония, сатира.

The national problems as one of the key topics in feuilletons of the Kyiv press on the example of the newspapers «Zaria», «Hromadska Dumka» / «Rada» have been studied.

Key words: newspaper, feuilleton, national, Ukrainian, irony, satire.

Фейлетон завжди привертав увагу літературознавців, публіцистів як особливий, відокремлений художньо-публіцистичний жанр. Із одного боку, образність фейлетону наближає його до художньої творчості, з іншого — його актуальність, утилітарність, особливий стиль, власні закони побудови та способи оформлення дали підставу називати його жанром сатиричної публіцистики.

На сторінках газетної періодики Східної України фейлетон з'явився у середині ХІХ ст., однак його історія і розвиток протягом кінця ХІХ — початку ХХ ст. пов'язані з російськомовною пресою.

Варто зазначити, що провідну роль у формуванні жанру фейлетону відіграла перша україномовна київська газета «Громадська Думка» / «Рада».

У фейлетонах вказаного періоду висвітлювалися питання освіти, мови, державного устрою; обговорювалися політико-економічне становище та духовно-культурна ситуація у країні. Газети нищівно критикували діяльність міністрів і депутатів, суддів і цензорів, працівників редакцій видань різного спрямування — власне, усіх, хто заслуговував на несхвалення суспільства. Необхідно відзначити, що одне з чільних місць на шпальтах видань у той час посідала національна проблематика.

Серед російськомовних часописів найзмістовнішою була політична та літературна газета «Заря», що лояльно ставилася до української культури, зокрема до літературного процесу. Вона виходила в Києві щодня упродовж 1880—1886 рр., її редактором-видавцем спочатку був П. Андрієвський, згодом — М. Кулішер. У газеті функціонував відділ фейлетону, в якому друкувалися твори фейлетонного типу. Постійними авторами цього відділу були П. Андрієвський (псевд. Ігла), Л. Куперник (крипт. Л. К-к), зрідка — Л. Жебуньов (псевд. Левко).

Створюючи сатиричні образи, фейлетоністи намагалися пролити світло на те, що відбувалося у країні [1, с. 87].

На особливу увагу заслуговує фейлетон, у якому порушено тему утисків української мови (Заря. — 1880. — № 25). Л. Куперник зазначає, що професор Хондриков своїм повідомленням про затемнення Сонця надихнув його написати про своєрідне затемнення у Києві, «матері міст руських», де жителі говорять українською мовою (автор називає її малоросійською), люблять свою мову, історію. Автор висловлює власну позицію: щоб освіта була повноцінною, навчання треба проводити рідною мовою. Коли ж у Києві захотіли поставити п'єсу українською мовою і сенатор пообіцяв своє сприяння, то якась газета назвала цю обіцянку нісенітницею. Автор, цікаво й дотепно використавши прийом алегорії, пропонує професорові визначити: це цілковите затемнення чи ні.

У «Подорожніх нотатках» Л. Жебуньова (під псевд. Левко) у фейлетонній формі написано про те, як інтелігенція в Україні «турбується про народ»: збирає етнографічний матеріал, що залишається

неопрацьованим. І якщо про «великоруський» народ можна дізнатися з літератури, то про українське село, особливості народної мови майже нічого не відомо. Тож виникають такі курйози, як у Полтавській і Харківській губерніях, куди для проведення дезінфекції проти дифтериту приїхали лікарі з Москви й Петербурга. Селяни не розуміли, чого від них хочуть ті «сартинари», і називали їх «бісівською силою». Медики ж оточили себе поліцією і, зазначив автор, почали боротися не із хворобою, а із селянами (Заря. — 1880. — № 23, 25).

Підписання Миколою II 17 жовтня 1905 р. Маніфесту про громадянські свободи та проголошення свободи друку в Російській імперії викликало зростання зацікавлення гумористично-сатиричною пресою. Це сприяло появі київських гумористичних журналів «Шершень» (1906) і «Хрін» (1908), які, проте, були недовговічними через суспільно-політичні обставини. Незважаючи на це, на початку ХХ ст. матеріали, що представляли сатиричні публіцистичні жанри, посідали помітне місце серед публікацій часописів, а фейлетон набув яскравих жанрових ознак.

Першим україномовним часописом стала газета «Громадська Думка» (1905—1906), яку від 15 вересня 1906 р. перейменовано на «Раду» (цей часопис проіснував до серпня 1914 р.).

Газета виходила під редакцією Ф. Матушевського, за активної участі С. Васильченка, В. Винниченка, Б. і М. Грінченків, В. Дурдуківського, С. Єфремова, М. Левицького, Л. Старицької-Черняхівської, А. Терниченка, А. Тесленка.

1906 р. у «Громадській Думці» / «Раді» фейлетон був «домінуючим» [3, с. 31] жанром у літературному відділі видання. До кола авторів фейлетонів щоденника належали, зокрема, такі відомі діячі, як С. Єфремов, Г. Коваленко, О. Кузьмінський, М. Левицький, Олександр Олесь (псевд. О. Кандиби), С. Пригара, В. Самійленко, С. Черкасенко, М. Чернявський, Г. Чупринка, кожен із яких зробив вагомий внесок у розвиток жанру фейлетону.

У фейлетонах першого україномовного часопису порушувалися важливі суспільні проблеми, серед яких помітно вирізнялася національна проблематика.

Спонукаючи читача до відродження українського національного духу, газета гостро реагувала на утиски свободи українського слова, тиск влади на українську мову, зневажливе ставлення до неї

проросійських монархістських газет, висвітлювала нападки українофобів на українську історію, мову, літературу, а також письменників.

Так, один із «Маленьких фейлетонів» В. Самійленка (Рада. — 1906. — № 40) — це критична реакція на заборону перевозити українські («поступові») газети у швидких поїздах, на зміну якій, на думку автора, прийде заборона взагалі їх перевозити.

Теплий ліризм, яким сповнений образ «наших українських волів, наших круторогих, наших історично-етнографічних воликів», переходить у гірку іронію, коли автор пише, що вони могли б замінити швидкісні поїзди та привозити газети, хоча й із запізненням.

Ліричний відступ, у якому йдеться про відродження давнього українського промислу — чумацтва — і змальовано картину руху чумацької валки, свідчить про щирий патріотизм автора твору.

Алегоризм образів «непевних людей, які раді пограбувати і «Страну», і «Речь», і «Око», і всяку іншу газету», легко прочитується: це ті представники царського уряду, які накладають обмеження та заборони на українську пресу.

Тему утисків свободи українського слова порушено у фейлетоні С. Єфремова «Свободное слово» (із циклу «Дрібнички») (Рада. — 1906. — № 179). На початку публікації автор з гіркою згадує, яким «світанням» і поштовхом до творчої праці були для української преси проголошені царським урядом свободи: «Могучою силою живого слова озброєна, вона сміливо пішла справляти свою тяжку службу народові; кожну подію вона виясняла, давала відповідь на пекучі питання часу й закликала всіх до світла та правди...», запитуючи далі: «Де воно тепер — те вільне слово?». Він перераховує обмеження, накладені цензорами на українську газету, викриває лицемірство одеського генерал-губернатора Карангозова, який у відозві заявив, що ще не закрив усіх газет «тільки в інтересах трудящих людей». Риторичні фігури (питання, звертання, вигуки) не лише підсилюють викривальний пафос фейлетону, а й свідчать про глибокі переживання автора за долю українського слова: «Оце вам, читачу, — «свободное слово!»».

До теми утисків свободи слова, які призвели до неможливості друкуватися українським письменникам, звертався Олександр Олесь. Автор фейлетону «Наше письменство» (Рада. — 1909. — № 8) із сумом зауважує, зокрема, що зустрічався із поетом, драма-

тургом, белетристом, які читали йому свої твори, цікаві, написані гарною українською мовою, а видати їх неможливо. Твір закінчується зверненням до читача, який цікавиться українською літературою, культурою, поїхати в українські міста, до Москви, Петербурга і там «послухати пісні, оповідання, критики», аби переконалися, що «наша культура завжди стояла і тепер стоїть дуже високо... Ви не їдете? Ви зостаєтесь в креслі? — даремно: сим ви нікого не здивуєте». Відчуття присутності автора надає фейлетонові належного звучання, оскільки «особистісна манера письма майже завжди протиставлена решті матеріалу в газеті і сподівання на таке протиставлення є однією з основних рис фейлетонного стилю» [2, с. 353].

У фейлетонах щоденника порушувалася актуальна для свідомого українства тема тиску влади на українську мову, зневажливого ставлення до неї проросійських монархістських видань.

Проблема української мови набула оригінального висвітлення у віршованих фейлетонах П. Гаєнка «Ялинка» (Рада. — 1911. — № 15) та «Протиукраїнська нарада» (Рада. — 1911. — № 18), вміщених під рубрикою «На біжучі теми». Перша публікація починається із газетної цитати про те, що інспектори народних шкіл заборонили учням співати українських пісень на святі «ялинки». Ліричний герой описує курйозну ситуацію, в якій він опинився: на святі почув багато пісень різними мовами, крім української. Учителю пояснив йому, що «обрусяє» Україну, щоби «в крамольні не попасти».

Другий віршований фейлетон написаний у формі «комедії на 1 дію», де дійовими особами виступають пресові видання «Россия», «Колокол», «Киевлянин», «Русское Знамя», «Гроза», які ополчилися на українців, що розмовляють по-українськи, та й ще у школах. «Киевлянин» хвалиться своїми доносами, «Гроза» пропонує «вирвати язики» в учнів, щоби знищити «те хамство».

Цю тему цікаво розкрито в циклі невеликих за обсягом фейлетонів С. Пригари п. н. «В похід (Трагіфарс)» (1910. — № 32—34), скомпонованому із трьох творів.

У першому фейлетоні фігурують дійові особи — Київ і Петербург. Київ жаліється на сепаратизм (відкрили «клуб руських націоналістів» і «Український клуб», пропагують українську культуру) і називає це «руйнуванням державної єдності».

У наступній публікації, в якій також йдеться про «український сепаратизм», дійовою особою виступає Савенко, на той час редактор «Киевлянина». Наляканий цим рухом, він стверджує, що сепаратизм пов'язаний з масонством, і починає писати про нього статтю.

Цикл завершує фейлетон «Барабаны громко бьют». Біля будинку з вивіскою «Киевлянин» зібралися Савенко та юрба («чорна рать») його поплічників і під барабанний дріб із закликом «Смерть сепаратизму!» рушили у похід на «Просвіту», а потім — на «Український клуб». Це дійство автор називає апофеозом.

Проблему утисків української мови заторкувалося також у фейлетоні Т. Онищенко «У київській публічній бібліотеці» (Рада. — 1912. — № 232), в якому іронічно розповідається про те, що Київська публічна бібліотека не має українських газет. Перелік наявних пресодруків здивував автора: «Казанский телеграф», «Двуглавый орел», «Церковный Вестник», «Инвалид». Чи виписувати «інородчеські» (тобто українські) видання — вирішував комітет, а над ним — «ще, і ще...». «По якійсь кумедній асоціації це таємниче «ще» нагадало мені Петра Аркадійовича Столипіна, — іронізував фейлетоніст, — з його циркуляром про інородців...».

Не менш важливою для публіцистів щоденника була боротьба із проявами зневаги до української мови, фальсифікацій української історії, мови, літератури тощо.

Цю проблему порушено в «маленькому фейлетоні» Грицька К. (псевд. Г. Коваленка) п. н. «Лист Йосипа Бичка до станового Канчукова» (Рада. — 1910. — № 31), яскравого колориту якому надають вдало вибрана форма листа, використання образів із п'єси М. Кропивницького «Глитай, або ж Павук». Автор обіграє образ Глитая, який у листі начебто обурений тим, що про нього, отримавши дозвіл, ставлять п'єсу українською мовою, і звертається за підтримкою до станового, аби він вилучив «українську книжку» про нього і «всі інші українські книжки, бо од їх тільки соблазн людям».

Виразно сатиричними нотками наскрізь просякнутий фейлетон С. Черкасенка «Аристократизм» (Рада. — 1912. — № 51) про випадок московфільської газети «Галичанинъ» на адресу української літератури: «Де вже тому хлопському письменнику лізти в аристократичні салони!». Автор настійливо радив йому «тримати власного кореспондента в Думі, не пхати носа до хлопської літератури... переда-

вати дословно всі репліки й промови аристократів з правого боку. Якими блискучими перлами збагатиться й без того чудова мова!».

Цілковито на іронії побудований «Лист з Києва у Петербург» Грицька К., вміщений під рубрикою «Маленький фейлетон» (Рада. — 1910. — № 48). Автор не приховує зневаги до українофобів, роздратованих навіть звичайними буденними речами, у номінуванні яких присутні слова з основою «україн». Вони готові писати аж до столиці Російської імперії. Один такий «герой», прочитавши в «Раді» слово «українські» (страви), надіслав до Петербурга «прошення» про заміну в назві борщу слово-означення «український» на «малоросійський», а потім — на «общерусский».

Комізм назви фейлетону Провінціала (псевд. С. Черкасенка) «Як пан Перерепенко перестав бути українцем» (під рубрикою «Маленький фейлетон») одразу трансформується в іронію у сюжеті (Рада. — 1910. — № 183). Перерепенко (іронічне самохарактеризуюче прізвище) відмовився передплачувати газету, оскільки її тексти писані «гідуючою мовою», а у листі редакторові видання він заявив: «Я нічого спільного з українством не маю». Публікація завершується іронічним дотепним підсумком автора: «Українці позбавились одного з найдостойніших синів».

Отже, поява фейлетонів, в яких порушувалася національна проблематика, була важливим явищем у житті українського суспільства, адже вони, висвітлюючи утиски української мови та культури, спонукаючи до боротьби з українофобством, сприяли формуванню національної свідомості українців.

1. *Бочковський О.* Українська журналістика на тлі доби: історія, демократичний досвід, нові завдання / О. Бочковський, С. Сірополко. — Мюнхен, 1993. — 204 с.
2. *Журбина Е. И.* Теория и практика художественно-публицистических жанров. Очерк. Фельетон / Е. И. Журбина. — М. : Мысль, 1969. — 399 с.
3. *Старовойтенко І.* Громадська думка. Щоденна політична, економічна і літературна газета. 1905—1906 : анот. сист. покажч. / І. Старовойтенко, Ю. Горбач, Л. Кузьменко. — К. : Темпора, 2011. — 454 с.